

AMEA-nın müxbir üzvü R.M. Əliquliyev,
Ə.M. Qurbanova

VIRTUAL MƏKANDA AZƏRBAYCAN DİLİNİN PROBLEMLƏRİ VƏ HƏLLİ YOLLARI

Dünyada gedən qloballaşma prosesi təkcə iqtisadiyyatda deyil, həm də ictimai, siyasi və mədəni sahələrə də ciddi təsir göstərməkdədir. Bu dəyişikliklər hər şeydən əvvəl ayrı-ayrı mədəniyyətlərdə, xalqların mədəni və mənəvi irsində özünü göstərir. Bu baxımdan qloballaşma prosesi dünyadakı dillərə də təsirsiz qalmır. Araşdırmalar göstərir ki, yaxın gələcəkdə bir sıra dilləri yox olmaq təhlükəsi gözləyir. Hətta beynəlxalq təşkilatlar da bununla bağlı narahatlıqlarını ifadə edirlər. Dünya ictimaiyyətinin diqqətini bu problemə yönəltmək, həmçinin lazımı tədbirlər görmək məqsədilə YUNESKO-nun təşəbbüsü ilə 2000-ci ilin 21 fevralından etibarən hər il “Beynəlxalq ana dili günü” qeyd edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan da bu təşəbbüsə qoşulmuşdur. Bu günün qeyd edilməsində əsas məqsəd dil və mədəniyyət müxtəlifliyinin müdafiəsi və qorunmasıdır. YUNESKO yox olmaq təhlükəsi ilə üzləşən dillərin ümumi vəziyyətini izləməyi və bu problemlərin aradan qaldırılması yollarını araşdırmağı qarşıya məqsəd qoymuşdur, çünki ən az istifadə olunan dillər də heç şübhəsiz ki, öz-özlüyündə hər hansısa bir mədəniyyətin təzahürüdür.

BMT ekspertlərinin məlumatına görə, hazırda mövcud olan təxminən yeddi minə yaxın dilin yarısından çoxu yox olmaq təhlükəsi ilə üzləşib. İlk olaraq bu risk qrupuna “Kiçik xalqların” dilləri düşür. Buna görə də YUNESKO tərəfindən bir sıra “xilas etmə tədbirləri” işlənilərək ictimai təşkilatlara tövsiyyə olunmuşdur. BMT-nin digər ixtisaslaşmış qurumları, həmçinin nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar və bir sıra dövlətlər səviyyəsində bu təhlükəli tendensiyaya qarşı mübarizə aparmaq üçün tədbirlər görülür. Belə çox mühüm əhəmiyyət kəsb edən tədbirlərdən biri də virtual məkanda mədəni və dil müxtəlifliyinin qorunması məqsədi ilə çoxdilliliyin inkişafının dəstəklənməsi və stimullaşdırılmasıdır [1].

Son illər dillərin qorunması probleminin vacibliyinin global səviyyədə dərk edilməsi nəticəsində bir sıra bəyanatlar və digər mühüm sənədlər qəbul olunmuşdur [2].

Belə ki, informasiya cəmiyyəti məsələləri üzrə Ümumdünya sammitində (Cenevrə, 2003) qəbul olunan “Prinsiplər bəyannaməsi”ndə dil müxtəlifliyi və onun yayılmasının mühümlüyü qeyd edilmişdir. Dil problemlərinə böyük diqqət ayıran YUNESKO tərəfindən bir sıra əhəmiyyətli aktlar işlənilmişdir [1,3].

“*The Independent*” qəzetinin (Böyük Britaniya) yazdığına görə, Canlı Dillər İnstitutunun ekspertləri Devid Harrison və Qreq Anderson belə bir nəticəyə gəliblər ki, orta hesabla hər 15 gündən bir mövcud dillərdən biri öz işləkliyini itirir və sıradan

çıxır. Ümumiyyətlə, dünyada mövcud olan dillərin 96 faizi dünya əhalisinin cəmişi 4 faizi tərəfindən istifadə olunur. Belə ki, hal-hazırda dünya əhalisinin böyük bir hissəsi ingilis, rus, çin dillərində danışır, digər kiçik dillər üçün yaşamaq və inkişaf üçün heç bir şans qoymurlar. Dünya üzrə dillərin ən çox sıradan çıxdığı regionlar Avstraliyanın şimal hissəsi, Cənubi Amerikanın mərkəzi, Oklahoma və ABŞ-ın cənub-qərbi, Sakit okeanın şimal-qərb hissəsi və Şərqi Sibirdir [4].

Ümumiyyətlə, təbii fəlakətlər nəticəsində hər hansı bir xalqın tamamilə məhv olması, təhsil sisteminə bu və ya digər səbəbdən doğma dildən yox, digər dildən istifadə olunması, İKT-nin və internetin inkişafı nəticəsində virtual məkanda multidildən monodilə doğru prosesin sürətlənməsi kimi səbəblər dillərin mövcud olmasına təhlükələr yaradır.

Elmi-texniki tərəqqinin inkişafı nəticəsində, yəni TV, peyk, internet, radio və digər vasitələrin köməyi ilə dillər ənənəvi arealdan çox geniş hədudlarda yayılır. Əlbəttə ki, bu yaxşı haldır. Amma bu proses digər dillərdə də getdiyindən virtual məkanda zəif istifadə olunan dillər üçün həm də böyük təhlükə yaranır. Hal-hazırda, internetdə ən çox istifadə olunan ilk 10 dilin reyting göstəricisinə görə ingilis dili 30,0%, çin dili 13,8%, yapon dili 8,3%, ispan dili 7,3%, alman dili 5,6%, fransız dili 4,4%, koreya dili 3,2%, portuqal dili 3,1%, italyan dili 2,8%, rus dili 2,3% təşkil edir. İnternetdə istifadə olunan digər dillərin payına isə 19% düşür[5]. Başqa sözlə, bu proses zamanı bir neçə geniş istifadə olunan dil daha da böyük arealda yayılır, dünya xalqları arasında əsas ünsiyyət vasitəsinə çevrilir, eyni zamanda digər dilləri sıxışdırır. Şübhəsiz ki, hər hansı bir dilin beynəlxalq dil statusuna yiyələnməsini şərtləndirən birinci amil qüdrətli dövlət faktorudur.

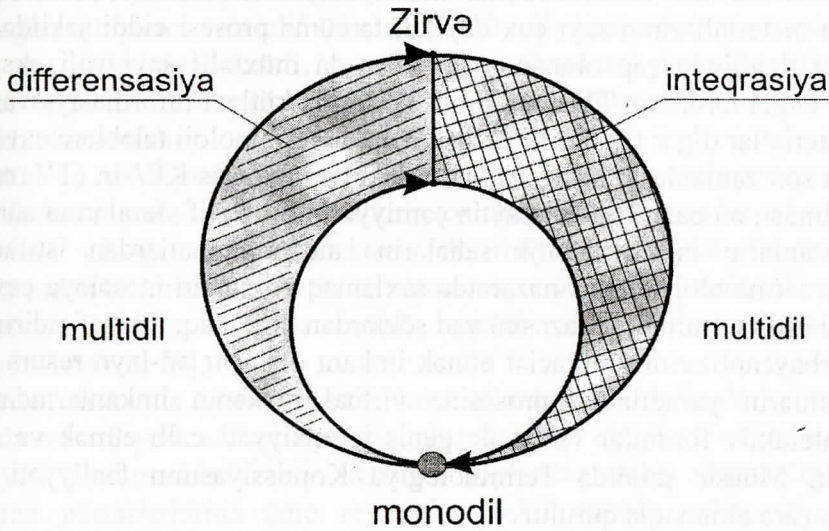
XXI əsrdə, virtual məkanda dilləri gözləyən bu problemlərlə mübarizə aparmaq, onların həlli üçün səmərəli və təcili tədbirlər görmək məqsədi ilə BMT Baş Assambleyası 2008-ci ili Beynəlxalq Dillər ili elan edib [6].

Dil meydana gələndə (kodlaşdırma) hər bir qrup (xalq, millət, tayfa) öz dilini (kodunu) yaratdı, zaman-zaman inkişaf etdi, böyük təkamül yolu keçdi. Yeni dillər yaranana qədər insanlar üçün vahid ünsiyyət vasitəsi onlar arasında informasiya mübadiləsini həyata keçmişdir. Ona görə də insanlar tərəfindən min illərdir yaradılan və indi də formalaşdırılan informasiya resursları (ədəbi, musiqi, elmi, tibbi və s.) çoxdillidir (çox kodludur). Əvvəllər bu dillərin sayı daha çox olub. Böyük arealda, dövlətlərdə istifadə olunan dillər kiçik arealda istifadə olunan dilləri sıxışdırır. Bu proses zaman-zaman davam edir. Başqa sözlə, informasiya inqilabları meydana gəldikcə, informasiya resurslarının yadda saxlanması, emalı və yayılması ilə mövcud olan problemlər həll olunduqca, yəni məkan-zaman məhdudiyyətləri aradan qaldırıldıqca dillərin sayı azalır, insanlar arasında informasiya mübadiləsi üçün daha az sayda dillərdən istifadə olunur. Bu, dünyada gedən qloballaşma prosesinin nəticəsidir. Bu proses kompüterin, internetin, digər kommunikasiya vasitələrinin meydana gəlməsi və inkişafı ilə daha da sürətləndirir. Statistika görə, XXI əsrin sonuna kimi dünyada 700 dil qalacaqdır. Bu vəziyyət dilin yaranmasından öncəki dövrü xatırladır. Kodlaşdırma bir semiotik informasiya mühitindən digər bir semiotik

mühitə keçid vaxtı istifadə olunan əməliyyatdır. Əgər bütün informasiya mühitləri eyni semiotik əsasda qurulursa, yəni həmcins bir informasiya mühiti yaranırsa, onda kodlaşdırma-dekodlaşdırma əməliyyatlarına ehtiyac qalmır.

Dillərin differensiasiyasının əsas səbəbi kommunikasiya mühitinin olmaması və ya çox zəif olması, eyni zamanda, dilin əsrlər boyu istifadə olunmasının əsas səbəblərindən biri onun mənsub olduğu informasiya mühitinin qapalılığı ilə əlaqədardır. Bu qapalılıq pozulduqca böyük arealda işlənən dil kiçik arealda olan dilləri assimilyasiya etməyə başlayır.

Dillərin inteqrasiyasının əsas hərəkətverici qüvvəsi kommunikasiya mühitinin olması, onun imkanlarının internet və s. vasitələr ilə çox yüksək sürətlə artmasıdır. Monodildən multidilə, oradan da monodilə, başqa sözlə, vahiddilli mühitdən dillərin differensiasiyası (ayrılma) nəticəsində çoxdilli mühitə, oradan da dillərin inteqrasiyası nəticəsində vahiddilli mühitə - qədimdən gələcəyə doğru dillərin yaranması və sıradan çıxması bu qanunauyğunluğa tabedir (şəkil 1).

Bu prosesin rəşional tərəfi ondan ibarətdir ki, informasiyanın (biliklərin) mübadiləsində heç bir problem olmayacaq, bütün insanlar həm öz aralarında, həm də virtual məkanda olan vahid dildə formalaşmış informasiya resurslarından istifadə edəcəkdir.

Bütün bunlar Azərbaycan dilinin inkişafı istiqamətində mühüm addımlar atılmasını zəruri edir. Bu proseslər nəzərə alınaraq dilimizin inkişaf etdirilməsi üçün bir sıra addımlar atılmışdır. Belə ki, ümummillil lider Heydər Əliyev tərəfindən bu istiqamətdə mühüm əhəmiyyətə malik sənədlər: "Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında" fərman "Azərbaycan Respublikası Dövlət Dil

Komissiyasının təşkilinin təsdiq edilməsi haqqında” Sərəncam, “Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında” Fərman imzalanmışdır.

Azərbaycan dilinin qorunması istiqamətində aparılan işlərin davamı olaraq Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən 12 yanvar 2004-cü il tarixdə “Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında” sərəncam imzalanmış, Milli Məclis tərəfindən isə “Dövlət dili haqqında” (sentyabr 2002-ci il), “Azərbaycan dilinin işlənməsi və qorunması haqqında” qanun (may 2003-cü il) qəbul edilmişdir. Dilin tətbiqi və inkişafına belə yüksək dövlət dəstəyinin mövcudluğu, dilimizin istifadə olunma arealının kifayət qədər genişlənməsinə şərait yaradır. Üstəlik də virtual məkanda Azərbaycan dili daha da geniş yayılmağa imkanları qazanır.

Dilimizin qorunması, saflığının təmin olunması və inkişaf etdirilməsi istiqamətində qarşıda duran vəzifələrin həyata keçirilməsində terminoloji fəaliyyət mühüm missiya daşıyır. Belə ki, əvvəllər Azərbaycanda terminoloji mühiti həm dövlət, həm də ictimaiyyət tərəfindən nəzarətdə saxlamaq mümkün idi. Bunun da bir sıra səbəbləri var idi. Həmin vaxtlar xarici dillərdən Azərbaycan dilinə tərcümə olunan çap materiallarının sayı çox deyildi, tərcümə prosesi ciddi şəkildə nəzarətdə idi və ölkə daxilində çap olunan materiallar da müxtəlif səviyyəli ekspertizadan keçirilirdi. Digər tərəfdən, TV-də, radioda və başqa kütləvi informasiya vasitələrində verilən materiallar digər tələblərlə yanaşı, həm də terminoloji tələblərə cavab verməli idi. Amma son zamanlar ölkəmizdə xarici ölkələrə məxsus KİV-in (TV, radio və s.) geniş yayılması, ən başlıcası, internetin cəmiyyətin müxtəlif sferalarına sürətlə nüfuz etməsi, insanların müxtəlif bilik sahələrinə aid məlumatlardan istifadə etməsi nəticəsində terminoloji mühiti nəzarətdə saxlamaq çox çətin məsələyə çevirib. Belə bir şəraitdə dilin terminoloji bazasını yad sözlərdən qorumaq, inkişaf etdirmək, bütün dünya azərbaycanlılarının müraciət etmək imkanı olan bir on-layn resurs yaratmaq, yeni terminlərin yaradılması prosesinə virtual məkanın imkanlarından istifadə etməklə interaktiv forumlar vasitəsilə geniş ictimaiyyəti cəlb etmək və s. mühüm vəzifələrdir. Müasir şəraitdə Terminologiya Komissiyasının fəaliyyəti məhz bu vəzifələr nəzərə alınmaqla qurulur.

Cəmiyyətin bir çox fəaliyyət sahələrinə nüfuz edən qloballaşmanın dilə birbaşa təsir dairəsi onun leksik səviyyəsi ilə bağlıdır. Leksikanın əsas və ən fəal bölmələrindən biri olan terminologiya elmi-texniki tərəqqi, qloballaşma ilə əlaqədar dəyişir, yeniləşir. Beynəlxalq aləmə, Avropaya birbaşa çıxış dilin bütün səviyyələri ilə yanaşı, terminologiyaya da təsir göstərir. Məlumdur ki, elmi dili mütəxəssislər inkişaf etdirir və bir elmi dil vahidi çox asanlıqla başqa dilə keçərək orada inkişaf edə bilər. Lakin ilk növbədə elmi dil vahidləri Azərbaycan dilinin daxili imkanları hesabına olmalıdır. Elmi-texniki tərəqqi, ictimai-siyasi həyatın inkişafı terminologiyanın fasiləsiz olaraq dəyişməsinə və inkişafına təsir göstərir [7].

Son illər dilin alınma sözlərlə zənginləşməsi də təbii prosesdir. Dünyada elə bir dil yoxdur ki, onun lüğət tərkibi alınma sözlərlə zənginləşməsin. Bu prosesin qarşısına sədd çəkmək, əslində, inkişafdan geri qalmaq deməkdir. Amma dilin

alınma sözlərlə lüzumsuz yerə yüklənməsinə də yol vermək olmaz. Alınma sözlər də dilin qrammatik qayda-qanunlarına uyğunlaşmaqla bərabər, anlayışı dəqiq ifadə etməlidir.

«Elmi-texniki tərəqqi, ictimai-siyasi dəyişikliklər və mədəniyyətimizin inkişafı ana dilində anlayışlar, terminlər vasitəsi ilə öz əksini tapır. Bunun hesabına terminoloji leksika daim zənginləşir. Terminologiyada baş verən dəyişiklikləri diqqətlə izləmək və onun inkişafını düzgün istiqamətləndirmək zəruridir. Elmi-texniki tərəqqi ilə bağlı yeni terminlərin yaranmasında ana dilinin həlledici rolu nəzərə alınmalıdır» [7].

Bu gün müasir həyatda hər hansı bir informasiya əldə etmək üçün əlverişli vasitə informasiya texnologiyalarıdır. Bunu nəzərə alaraq internet resursları daha da zənginləşdirilməli, dilimizin, mədəniyyətimizin, ədəbiyyatımızın, musiqimizin qorunması, inkişafı və təbliği üçün yeni-yeni saytlar yaradılmalıdır. Gənc nəsil olan şagirdlər və tələbələr təhsil prosesi zamanı lazım olan hər hansı bir məlumatı əldə etmək istədikdə yabancı saytlara deyil, öz ana dilində olan internet resurslarına müraciət etməli, daha dolğun və geniş informasiya əldə edə bilməlidirlər [8].

Bu gün dünyanın müxtəlif ölkələrində 50 milyondan çox azərbaycanlı yaşayır. Doğma ana dilimizin inkişafı, onun daha mükəmməl formada bütün dünyada tanınması üçün hər bir azərbaycanlı daha fəal işlər görməli, onun qorunması üçün əməli addımlar atmalıdır.

Bütün bu səbəblərdən dilimizi, onun lüğət tərkibini, saflığını qorumaq, onun təbii inkişafına mane olan mənfi amillərin təsirini minimuma endirmək vacibdir.

Məlum olduğu kimi, “Elektron Azərbaycan” Dövlət Proqramının əsas məqsədlərindən biri bizim dövlətin və xalqın həyat və fəaliyyətinin bütün sferalarının informasiyalaşmasıdır. Başqa sözlə, milli kontentlər virtual məkanda formalaşdırılmalıdır [9].

Virtual məkanda azərbaycandilli kontentlərdə (vəb-saytlarda, e-dərsliklərdə, e-qəzetlərdə və s.) yad sözləri operativ olaraq aşkar etmək, kontent sahiblərini və ictimaiyyəti məlumatlandırmaq, statistika toplamaq, dilin terminoloji tələblərinə əməl etmə göstəricilərinə görə reytinglər təşkil etmək, onları stimullaşdırmaq, terminoloji bazaya daxil ediləcək yeni terminləri müəyyənləşdirmək və s. məqsədlərlə on-layn terminoloji nəzarət sistemi (E-Terminoloji monitoring) işlənilməlidir. Dilimizin assimilyasiyadan qorunması üçün Azərbaycan terminlərini özündə toplayan xüsusi veb-portalın yaradılması da son dərəcə vacibdir. Portalda leksikonumuza daxil olan ümumi istifadəli terminlərlə yanaşı, müxtəlif bilik sahələrinə aid terminlər də öz əksini tapmalıdır. Bütün bu səbəblərdən qloballaşma dövründə müasir texnologiyalardan istifadə etməklə virtual məkanda ümummilli terminologiya sistemi yaratmaq zamanın tələbinə çevrilmişdir. Bu sistemin işlənməsində əsas məqsəd Azərbaycan terminlərindən ibarət veb-portalın yaradılması, yeni terminlərin paylanmış mühitdə forumunun təşkil edilməsi, azərbaycandilli veb-saytlarda terminoloji nəzarət funksiyasını həyata keçirən bir intellektual sistemin yaradılmasına nail olmaqdır.

Dilimizin qorunması və inkişafı istiqamətində mövcud olan problemlərdən biri də transliterasiya ilə bağlıdır. Belə ki, müxtəlif ölkələrdə yaşayan soydaşlarımız Azərbaycan dilində danışıqlar da, obyektiv və subyektiv səbəblərdən müxtəlif əlifbalardan istifadə edirlər. Bunun da nəticəsində həm yazılı mənbələrdə - kitab, qəzet və jurnallarda, həm də elektron resurslarda - veb-saytlarda, kompakt disklərdə olan məlumatlar müxtəlif qrafikalarda olduğuna görə dünya azərbaycanlılarının bu materiallardan geniş istifadəsi çox çətinləşir. Son əsrdə ölkəmizdə 3 qrafikadan - ərəb, kiril və latin qrafikalarından istifadə olunması indiyə qədər dərc olunmuş informasiya resurslarının - kitab, jurnal və digər yazı materiallarının təşkil etdiyi milli informasiya məkanımızı da 3 hissəyə bölür. Bu isə bir sıra problemlər yaradır. Məhz bu səbəbdən bütün dünya azərbaycanlıları arasında qrafika problemini aradan qaldırmaqla ümumi informasiya mühitini yaratmaq üçün müxtəlif dillərin əlifbasında olan hərflərin qarşılıqlı çevrilməsini - konvertasiyasını həyata keçirən xüsusi proqram təminatı vasitələri hazırlanmalıdır. Beləliklə, bu proqram təminatı vasitələri hazırlandıqdan sonra bütün azərbaycandilli elektron resurslar - veb-saytlar, elektron dərsliklər, elektron qəzet və jurnallar və s. həmin konvertasiya cədvəlləri ilə təmin olunmalıdır. Bunun da nəticəsində dünyanın istənilən ölkəsində yaşayan hər bir azərbaycanlı kompyuterin ekranında yerləşdirilmiş cədvəldə bir düyməni basmaqla istədiyi qrafikayı seçib lazımi məlumatı oxuyacaq, eyni zamanda, digər qrafikadan istifadə edən azərbaycanlılarla heç bir maneə olmadan elektron yazışmalar aparacaqdır.

Virtual məkanda hər bir dövlətin gücü və qüdrəti həm də onun malik olduğu elektron informasiya resurslarının çəkisi ilə ölçülür. 2001-ci ildən fəaliyyətə başlayan Wikipedia adlı nəhəng «İnternet ensiklopediya»sı hazırda milyonlarla informasiya resursunu özündə birləşdirir. Bu ensiklopediya virtual məkanda mövcud olan 170 milyon veb-sayt arasında ilk beşlikdə qərarlaşıb. İnternet mühitində son dərəcə nəhəng şəbəkəyə malik olan bu portalda 268 dildə məqalə və audio-video materiallar toplanmışdır. Bunun da nəticəsində ayrı-ayrı millətlər, ölkələrlə bağlı təəssürat yaranır, müəyyən tarixi həqiqətlər haqqında fikir formalaşır.

Proqram məhsullarının azərbaycanlaşdırılması əhalinin kütləvi halda kompyuterdən istifadəsinin miqyasını artırır, bu sahədəki savadsızlığı aradan qaldırmağa kömək edir. Bu proses pərakəndə yox, sistemli və davamlı xarakter daşmalıdır. Azərbaycan dilinin tələbləri nəzərə alınmaqla, milli klaviaturalar yaradılmalı, Azərbaycan mətnlərinin tanınması proqramları işlənilməlidir. Başqa sözlə, Azərbaycan nitqinin kompüterə daxil edilməsi və səsəndirilməsi üçün proqram təminatı hazırlanmalıdır.

Artıq mövcud olan 200000 söz və ifadəni özündə əks etdirən "Poliqlot" (Eng/Azərbayc, Azərbaycan/Eng, Ru/Az, Az/Ru və s.) və "Adams" (Az/Eng, Eng/az və s.) elektron lüğətlər geniş istifadə olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, orfoqrafiya yoxlayıcısı olan AzeriSpellchecker, şrift çeviriciləri olan Word, HTML və Konverter 2.2, Azərbaycan dili ilə digər xarici

dillər arasında kompyüter tərcüməsi proqramları, “Simurq” virtual Azərbaycan klaviaturası işlənmişdir.

Bununla yanaşı, Azərbaycan - türk və türk - Azərbaycan kompyuter çevirmə sistemi işlənilməlidir. Belə ki, müxtəlif türkdilli xalqlar bir-birlərinin dillərini anlasalar da, əksər hallarda bir-birlərinin yazılı informasiya resurslarından istifadə etməkdə çətinlik çəkirlər. Buna səbəb əlifba və qrafikanın müxtəlifliyidir, türk dillərində az və ya çox sayda fərqli terminlərin və anlayışların mövcudluğudur.

İnternetin idarə olunması üzrə II forumda (İGF-II, Rio-De-Janeyro, 12-15 noyabr 2007-ci il) virtual məkanda çoxdilliliyin tətbiq olunması üçün universal standartların və texnologiyaların da işlənməsi qərara alınmışdır [10]. Bu istiqamətdə müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi internetdə adların və nömrələrin verilməsi üzrə korporasiyaya (ICANN), Beynəlxalq Telekommunikasiya İttifaqına (ITU) və UNESCO-ya tapşırılmışdır.

Qeyd etdiyimiz kimi, əvvəllər dilimiz qapalı informasiya mühitinin hesabına qoruna bilirdi. İndi isə informasiya mühiti açıqdır və virtual məkanda inteqrasiya prosesi gedir. Belə açıq cəmiyyət şəraitində dilin qorunması və inkişaf etdirilməsi üçün reallıqları nəzərə alaraq virtual məkanda Azərbaycan dilinin təsbit olunması, inkişafı və digər problemləri istiqamətində fundamental, geniş miqyaslı elmi tədqiqatların, təhlillərin və araşdırmaların aparılmasına böyük ehtiyac var.

Ədəbiyyat

1. Рекомендации о развитии и использовании многоязычия и всеобщем доступе к киберпространству. <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001331/133171r.pdf>
2. Рикс Смитс. Деятельность ЮНЕСКО по защите исчезающих языков. <http://lingsib.unesco.ru>
3. 34-я сессия Генеральной конференции (Париж, октябрь 2007г.). <http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001519/151952r.pdf>
4. Мир теряет языки. <http://www.akzia.ru>
5. www.internetworldstats.com
6. Послание Генерального директора ЮНЕСКО Коитиро Мацууры. <http://www.un.org/russian/events/iyl/>
7. Sayalı Sadıqova. Ana dili milli varlığımızın aynasıdır. <http://www.xalqqazeti.com>
8. “Azərbaycan dilini təhlükə gözləyirmi? <http://bizimasr.media-az.com>
9. Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2005-2008-ci illər üçün Dövlət Proqramı (Elektron Azərbaycan), 21 oktyabr 2005-ci il.
10. Форум по вопросам управления Интернетом. (Второе совещание, Рио-де-Жанейро, 12-15 ноября 2007 года). <http://www.intgovforum.org/cms/RioMeeting/SynthRussian.pdf>